

XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI DÖNEMİ KENT MÜZİĞİNE, NAZARİYAT VE BESTECİLİK YÖNÜNDEKİ GELİŞMELERE GENEL BİR BAKIŞ

Murat Salim TOKAÇ¹

ÖZET

Osmanlı Müzik Kültürü detaylı incelendiği zaman bu kültürün temelinde Avrupa etkileşimini de her dönem hissedilen “kentli bir kültür” temeli olduğu görülebilecektir. Gerek nazariyat eserlerinde, gerekse de ortaya çıkarılan bestelerde hissedilebilen bu kültür geleneği, makam ve usul yapılarını temel alan, çok güçlü bir edebi temele dayalı ve Osmanlı kültürünün temsil ettiği kültürel çeşitlilik üzerinde yükselen bir yapıdır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren gelişen bu yapı, XVII.-XVIII. yüzyıllarda makam çeşitliliği, form zenginliği ve estetik derinlik açısından zirve noktasına ulaşmış, XIX. yüzyıldan sonra da bu zenginliğin izlerini tecrübe ettiği modernleşmenin de etkisiyle de günümüze dek taşıyabilmiştir. Bu makalede, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı’nın müzik hayatı analitik bir bakış açısıyla gözden geçirilecek, nitelik ve nicelik açısından “zirve” olarak kabul edilen dönemin sosyal altyapısı incelenecek, geleneğin genişlemesi ve daralmasının kültürel sebepleri özellikle bestecilik anlayışı temelinde irdelenecektir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı müziği, Osmanlı kent kültürü, makam.

A GENERAL OVERVIEW UPON OTTOMAN URBAN MUSIC INCLUDING PROGRESSES IN COMPOSITION AND DOCTRINAL THEORIES UP TO 19TH CENTURY

ABSTRACT

Ottoman Music culture had been built upon an “urban culture” that has interacted with European culture nearly all through its history. This cultural heritage that can be perceived in theoretical works and compositions depends on a very strong literary background and has been integrated with the multi-cultural perception represented by the Ottoman State. This musical tradition that had been evolved prior to the establishment of the Ottoman State, had reached a summit during the seventeenth and eighteenth centuries and has reached to the current time experiencing the effect of modernism after the nineteenth century. In this paper, the musical life of the Ottoman Empire will be examined analytically, and the social background regarding the “period of musical summit” will be analyzed. Based on this analysis, the possible reasons for the “broadening” and the “narrowing” of the musical tradition will be discussed taking the “art of composition” in the scope.

Keywords: Ottoman music, Ottoman city culture, maqam

¹ Doktora, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü murattokac@hotmail.com

1. Kent Kültüründen Saraya: Osmanlı'da Mûsikî

Osmanlı kent kültüründe ve sarayda mûsikî, Osmanlı sultanlarının himâyesi ve desteği ile gelişme ortamı bulmuştur. Zaman zaman mûsikîdeki gelişmelerin hızı kesilse de özellikle şâir, besteci, müzisyen padişahlar pek çok bestekârı yanında bulundurmuş, özellikle müziği bir ilim dalı olarak incelemiş ve müzik nazariyatçılarına eserler yazdırarak onların hatalarını düzeltecek kadar mûsikîye ilgi duymuşlardır (Demir, 2010; Akdoğan, 2010: 91; Ak, 2014:91). II. Murat (1403-1451) kendisi de şâir olduğundan mûsikîyle de ilgilenmiş, mûsikîyle ilgili derslerin Enderun mektebinde verilmesini sağlamıştır. Müzikle ilgili çok sayıda eser yazdırmış, pek çok makamın terkiib edilmesini sağlamıştır. Ahmedoğlu Şükrullah'ın(?-1470) Terceme-i Kitâbu'l Edvâr'ı da bu devre âittir; Şükrullah'ın da bir Edvâr'ı vardır. (Ak, 2014:71-72). Dönemin diğer önemli ismi Bedri Dilşâd, Muradnâme adlı eserini II. Murat'a sunmuştur (Ceyhan, 1997; Demir, 2010). 1360 yılında kurulan ve mûsikî gelişiminde önemli bir yeri olan Enderun'un açılmasına büyük katkıları olan Hızır bin Abdullah (XV. yüzyıl) Kitâbu'l Edvâr adlı önemli eserin müellifidir. Bu eser, 1441 yılında II. Murat'a takdim edilmiştir (Ak, 2014; Demir, 2010). Kesin olmamakla beraber, Abdülkâdir Merâgî'nin 1421 yılında Bursa'ya gelerek Makâsidü'l Elhân adlı eserini Sultan II. Murat'a sunması da II. Murat'ın mûsikîye ve mûsikî ilmine olan bilgisinin önemli bir göstergesidir. Fatih Sultan Mehmet de mûsikîye önem veren padişahlardan biri olup, onun döneminde çok sayıda eser kaleme alınmış, pek çok eser de ona ithâf edilmiştir. Abdülkâdir Merâgî'nin oğlu Abdülaziz, Farsça yazdığı eserini Fatih'e ithâf etmiştir. Fatih döneminde öne çıkan diğer önemli nazariyatçıları arasında, Fethiyye ve Zeynü'l Elhân eserlerinin yazarı Lâdikli Mehmet Çelebi (Kalender, 1982), Mecelletün fi'l Musika adlı eserini Fatih'e sunan Fethullah Şirvânî, Safiyüddin'in Kitâbu'l Edvâr'ını II. Murat'ın emriyle Türkçe'ye tercüme eden Ahmedoğlu Şükrullah'ı (1388-1470) sayabiliriz (Akdoğan, 1996; Demir, 2010; Kamiloğlu, 2007:5). II. Murat ve Fatih'in yakınında bulunup önemli görevler ifâ eden Şükrullah'ın iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir. Gençlik yıllarında yazdığı Edvar- Mûsikî adlı eserinde Safiyüddin'in 15 fasıl olan eserine 20 fasıl daha eklemiştir. Ahmedoğlu Şükrullah'ın II. Murad devrinde Karamanoğlu İsa Bey'e ithâfen yazdığı bir de Edvar-ı Mûsikî adlı eseri vardır (Güray, 2012: 73) Fatih döneminde müziğin günümüzde olduğu gibi halk müziği, sanat müziği gibi farklı adlarla anılmadığı görülmektedir. Halk müziğini temsil eden saz şâirleri, sanat müziğini temsil eden müderrisler, saray erkânı gibi bir ayırım yapmak söz konusu değildir. Fatih devrinde bir medrese mezununun çok iyi kopuz çaldığı bilinmektedir. Sâgarî mahlasını kullanan bir şâirin kopuz çalmakta çok mâhâretli olduğu ve meclistikileri

hemen havaya soktuğundan bahsedilmektedir (Uslu, 2003). Bu durum, saray ve çevresinde gelişen mûsikî geleneği üzerinde Anadolu'nun kırsal kesimlerindeki müzik geleneklerini temsil eden kopuz çalan saz şâiri âşıkların etkisini göstermektedir. II. Beyazıt döneminde yaşamış olduğu düşünülen Seydî'nin ise Beyânü'l Edvâr ve'l Makâmât ve Kitâbu'l Edvâr adında iki önemli eseri vardır (Demir, 2010). 1504'te yazdığı bilinen bir diğer önemli eseri olan el Matla' adlı yapıtını (Arısoy, 1998; Güray, 2012: 77) ise II. Beyazıt'a sunmuştur (Kamiloğlu, 2007). Abdülkâdir Merâgî'nin torunu Mahmud ise Farsça yazdığı eseri Makâsidü'l Edvâr'ını II. Beyazıt'a ithâf etmiştir (Demir, 2010). Lâdikli Mehmet Çelebi'nin birbirine içerik olarak benzer olan Zeynü'l Elhan ve Risale-i Fethiyye (1484-1485)29 adlı iki eseri de II. Beyazıt'a sunulmuştur (Pekşen, 2002; Tekin, 1999; Özcan, 1997)

XV. yüzyılda yaşadığı bilinen Yusuf Bin Nizâmettin Kırşehrî'nin (ö.1410) de Risâle-i Mûsikî adında bir eseri vardır (Demir, 2010). Bu eserin önemi ise, Osmanlı edvar geleneğinin ilk örneklerinden biri olmasının yanı sıra, muhtevâ bakımından Sistemci Okul'dan ayrılmasıdır. Osmanlı'da mûsikî üzerine yazılmış ilk önemli risâle olarak değerlendirilirken "temel" kabul edilebilecek bir içerik ve ezoterik bir üslûba sâhiptir (Sezikli, 2014:13). XVI. yüzyılda müzik nazariyatına dâir yeni sayılabilecek kayda değer bir gelişme görülmezken sonraki yüzyıllarda pek çok nazariyatçı önceki çalışmaları inceleyerek ve geliştirerek bu alana katkıda bulunmuşlardır. II. Murat'tan sonra okul sayılabilecek ikinci parlak dönem, tarihte Köprülüler Devri olarak da bilinen IV. Murat-IV. Mehmet dönemidir (1623-1687). Aynı zamanda bestekâr olan IV. Murat, büyük bestekârları yanında bulundurmuş, değerli Azerî bestecileri İstanbul'a getirtmiş, sanat koruyucusu bir padişah'tır. IV. Mehmet de yanında mûsikî bilgini Ali Ufkî, ünlü Bayram tekbîrinin bestekârı Itrî, Hâfız Post, Seyyid Nuh gibi bestekârları bulundurmuştur (Tanrıkorur, 2011:37-38). Polonyalı, "Leh" asıllı ve Avrupa kaynaklarında Albert Bobowski olarak bilinen Ali Ufkî Bey (1610-1675) de Enderûn'da eğitim almıştır. Batı notası ile yüzlerce saz ve söz eserini Hâzâ Mecmua-i Sâz ü Söz adlı eserinde notaya alarak Türk Mûsikîsi'ne önemli bir katkıda bulunmuştur. (Ak, 2014:84). Bu eserde kendisine âit besteler de yer almakta olup eseri bilim dünyasına ilk kez Çağatay Uluçay tanıtmıştır (Kut, 1989). Nazariyat konusunda önemli gelişmelerin görüldüğü XVII. Yüzyılın önemli şahsiyetlerinden olan Moldovya Prensi Dimitrie Cantemir (1673-1723) Kitâb-ı 'ilmü'l 'alâ Vechi'l Hurûfât'ın, 'Kantemiroğlu Edvârı' olarak da bilinen eserin yazarıdır. Bu eserini kendisine büyük destek olan ve O'nu Enderun okuluna aldırın II. Ahmed'e ithâf etmiştir. (Judetz, 2000). Uzunca bir kuramsal bölümle başlayan bu kitap Arap harflerinden esinlenerek icâd edilen bir nota sistemiyle yazılmış 350 kadar eseri içermektedir (Behar, 1987:21). Kantemiroğlu, 'ebced notası'na değişik bir yön

vererek icat ettiği bu nota sistemi ile Türk Mûsikîsi'ne katkıda bulunmuştur. Kantemir'in bestelediği ve bu notayı kullanarak notaya aldığı pek çok saz eseri de bulunmaktadır (Ak, 2014:80-81). Kantemir, bilimsel yöntemle Türk Mûsikîsi'nin nazari ve ameli esaslarını incelemeye çalıştığı gibi anlaşılabilir bir dille mûsikî öğretimine ve icrâsına dâir bir metod sunmayı hedeflemiştir (Judetz, 2000). Mûsikî eserlerini özel işâretlerle yazıya dökmeyi amaçlayan bu iki müzisyenin ortak noktası, her ikisinin de müziğin yazılmasının olağan karşılandığı farklı bir kültürden gelmelerinin yanısıra İstanbul'da yapılan mûsikîye dâhil oldukları gibi, dışarıdan bakabilme şansına da sahip olmalarıdır (Behar, 1987:20).

XVIII. yüzyılda yaşamış olan, III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın desteğini gören, besteciliği ve üstün mûsikî yeteneğinin yanında nazariyat konusunda da önemli şahsiyetlerden biri olan Nâyî Osman Dede'nin de (Kutbunnayî) kendi adıyla anılan bir nota sistemi vardır (Erguner, 2007). Kantemiroğlu'nun nota sistemine benzerliğiyle dikkat çeken Osman Dede'nin notaları, Türk Mûsikîsi'nin temel ses sistemlerindeki perdeler için harf kullanmaktadır (Judetz, 2007:39). Kitâb-ı Edvâr olarak da bilinen Nota-i Türkî adlı eserinde kendi bulduğu nota ile yazdığı eserler yer almaktadır (Erguner, 2007). III. Selim (1789-1807), mûsikîye önem veren mûsikî çalışmalarını teşvik eden padişahlardan olup III. Selim Ekolü olarak da adlandırılan bir devrin padişahıdır. Zira eskiyen ve kullanımdan kalkan müzik unsurlarını, günün anlayış ve müzik zevkine göre yeniden biçimlendiren bir tarzı benimsemiş, klâsik zevke uygun yeni makamlar, usûller ve bestelerle mûsikîyi güncelleyerek güçlendirmek istemiştir. Dilhayat Kalfa, Abdülhalim Ağa, Sadullah Ağa, Seyyid Ahmet Ağa, Kühî Dede, Abdülbaki Nasır Dede, Hammâmizâde İsmâil Dede Efendi de bu anlayışın yetiştirdiği büyük bestecilerdendir. III. Selim, mûsikî nazariyat, eserlerin icrâsı ve besteler konusunun yanı sıra nota yazımı konusuyula da ilgilenmiştir. Abdülbâkî Nasır Dede de O'nun teşvikiyle yeni bir nota sistemi geliştirmiştir (Başer, 2014). III. Selim ve II. Mahmut devrinde şöhret bulan ve her iki padişahın da yakın ilgi gören Abdülbâkî Nasır Dede (1765-1821) (Tura, 2006; Özcan, 1988), mûsikî nazariyesini kendi deyimiyle "Muallim-i Gaybi"den yani kendi kendine eski edvar kitaplarını okuyup inceleyerek öğrenmiştir (Aksu, 1988:21). Dedesi Nâyî Osman Dede'nin bulduğu notayı biraz daha geliştirerek III. Selim'in "Sûzidilârâ" peşrevini ve diğer bazı eserleri notaya almıştır (Ak, 2014:147). Nasır Dede'nin Tedkîk-u Tahkik adlı eseri makam ve usûlleri açıklayan bir nazariyat kitabıdır. Diğer eseri Tahririyye'de ise kendi nota sistemiyle kaleme aldığı kendisine âit dört esere ve nota sistemini açıklayan bilgilere yer vermiştir (Özcan, 1988). III. Selim dönemi Osmanlı müzik geleneği için nitelik ve nicelik açısından bir "zirve" dönemini

yansıtırken aynı zamanda da “modernleşme” sürecinin de başlangıcını işaret etmektedir. Dolayısıyla bu dönemin ve öncesinin analizi Osmanlı müzik geleneğindeki değişimin anlaşılabilmesi için araştırmacılara önemli bir imkân sunmaktadır.

2. Osmanlı Müziğini Değiştiren 300 Yıl

Osmanlı Müzik Kültürü açısından XVII. Yüzyıl, önemli değişimleri içinde barındıran bir dönemdir (Güray, 2012: 89-91). Bu yüzyılda, kökeni Eski Mezopotamya’ya kadar takip edilebilen ve makam-usûl geleneği ile “form özelliklerinin” aktarımında öncül bir rol oynayan Edvar geleneği önemli değişimlere uğramaya başlamıştır (Güray, 2012: 89-91, 128). Her ne kadar bu değişimleri müzik kuramının icradaki gelişmeleri takip etme refleksine bağlamak olası ise de, temeldeki esas sebep kültürel farklılaşmalardır. İcra ve kuram da bu farklılaşmalarla bağlantılı olarak değişmektedir. XVII. yüzyıl ile başlayan bu değişim süreci, XIX. yüzyılın sonlarına kadar tüm hızı ile devam etmiş ve bu 300 yıllık süreç Osmanlı Devleti’nin kültür ve sanat hayatına² dair önemli ve kalıcı değişikliklere şahitlik etmiştir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar tüm geleneksel sanat ürünlerinde olduğu gibi müzikte de nitelik ve nicelik açısından önemli zenginlikleri içinde barındırmıştır. Beste üretimi açısından yaşanan artış, yeni tür ve biçimlerin ortaya çıkmasını teşvik etmiş ve bu durum çok canlı bir müzik dünyasını var etmiştir. Osmanlı’nın çok kültürlü yapısı da bu hareketliliği desteklemiş, toplumu var eden unsurlar kendi kültürlerine has özellikleri imparatorluk kültürüne yansıtmiş ve İstanbul kökenli, kültürel çeşitlilikten beslenen bir kent müziği kültürü tüm Osmanlı sınırları içinde yaygınlaşmıştır (Güray, 2012: 89-91). Bu çeşitlilik ve üretim Arap ve İran kültüründen³, Hint kültürüne, Ermeni ve Rum kültüründen Yahudi kültürüne kadar geniş bir sosyal yelpazeden beslenmektedir. Doğal olarak bu üretim zenginliği kuram çalışmalarına yansımış, bu çalışmalar açısından durgun geçen XVI. yüzyılın ardından XVII. yüzyılda kuramsal eserlerin sayısında tekrar artış görülmüştür. Muhtemelen XVI. yüzyıldaki durağanlığın⁴ sebebi, XV. yüzyılın zengin kuram birikiminin bu yüzyıldaki müzik yapılarının ifadesi için de yeterli olmasıdır. Ancak, XVII. yüzyıl itibarıyla değişen müzik kültürünü ve organizasyon yapılarını anlatabilmek için XV. yüzyıl kuramında köklü değişiklikler yapılmasına ihtiyaç duyulmuş, bu kuramsal

² Walter Feldman’ın Osmanlı’nın erken dönem müzik geleneği, makam anlayışı ve repertuarı ile ilgili çalışmaları mevcuttur .Bkz. Feldman, 1996.

³ Arap ve İran kültürünün özellikle XVI. yüzyıldaki etkisine Gelibolu’lu Mustafa Ali “Mevoidü’n - Nefais Fi Kavaidi’l Mecalıs” adlı eserinde değinmektedir (İnalçık, 2011).

⁴ Demet Tekin’in (2003) “Yavuz Sultan Selim’e yazılan bir Kitâb-ı Edvar” başlığı altındaki yüksek lisans tez çalışmasında incelediği Makami Edvarı XV. yüzyıldaki edvar silsilesinin XVI. yüzyıl başına tarihlenen son halkası olarak dönem müziğini anlamak için başvurulabilecek bir kaynaktır.

farklılıklar da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda üretilen eserlere yansımıştır. Her ne kadar XVII. yüzyılda atılan bu zengin temeller, etkisini XVIII. yüzyıl müzik kültürüne taşınmışsa da, değişim bu yüzyıl itibarıyla köklerinin işaret ettiği yönden tamamıyla sapmaya başlamıştır. Bu sapmanın en önemli sebeplerinden biri Avrupa müzik kültürünün etkisidir. XVIII. yüzyıla kadar özellikle Mehter'in etkisi ile Osmanlı'dan Avrupa'ya yönelen müzikal etki, XVIII. yüzyıl itibarıyla Avrupa'dan Osmanlı'ya yönelen bir etki ile yer değiştirmiştir. Avrupa'ya karşı duyulan zayıflık hissini ortadan kaldırılması için alınan değişik seviyedeki önlemlerin sonuçlarını da içeren bu etkileşim, XIX. yüzyıl ile beraber ciddi bir modernleşme projesine dönüşmüş ve kültürün bütün unsurları bu değişimden etkilenmiştir. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın "gelenek içinde reform" çabaları XIX. yüzyıl ile birlikte "geleneğe rağmen reform" çabaları haline almış, müzik gelenekleri normal seyrinin üstünde bir hızla değişmeye başlamıştır (Güray, 2012: 89). Bu süreç, XX. yüzyılda Osmanlı'nın tarih sahnesinden silinişi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile yeni bir aşamaya geçmiştir (Güray, 2012: 90). XXI. Yüzyıldan önceki bu üç asıra bakıldığı zaman XVII. yüzyılın, gelenek içinde kabul edilebilecek doğal bir değişim sürecini takip ederek, eski müziğin hatıralarını Osmanlı'nın son dönemine taşıyıp, önemli bir müzik zenginliğine olanak sağladığı görülebilmektedir.

3. Yüzü Batıya Dönmek: XVII.-XVIII. Yüzyıl Müzik Dünyası ve Ana Kaynakları

XVII. ve XVIII. yüzyıllar, Osmanlı'nın siyasî gücünü kaybetmeye başladığı ancak sanatsal üretimi açısından zenginliğini koruduğu hattâ arttırdığı bir dönemdir⁵. Diğer geleneksel sanat alanlarında olduğu gibi müzikte de önceki yüzyıllarda hissedilen komşu kültürlerin etkisi, yerini kültürel çeşitliliğe dayanan özgün bir müzik kültürüne terk etmeye başlamıştır. Yine önceki dönemlerde Osmanlı'nın doğudaki siyasî komşularıyla ile kurduğu bağlar, yerini Avrupa devletleri ile kurulan ilişkilere bırakmıştır; bunun karşılığı ise Batı ile müzik zemininde kurulan etkileşimlerdir (Signell, 1988). Batılı müzik adamlarının Anadolu'daki müziğe ilgisi neredeyse XII. yüzyıldaki Haçlı Seferleri sırasında başlamıştır. İlk zamanlarda Osmanlı'nın meçhul müzik kültürüne ve bunun yansıması olan Mehter'e duyulan merak pek çok amatör araştırmacıyı cezp etmiştir (Signell, 1988). XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'dan gelip Osmanlı sarayında görev alan müzisyen ve kuramcılar ise bu anlamda öncü olmuşlar ve daha kalıcı bir rol üstlenmişlerdir. Osmanlı içindeki değişik etnik köken ve dinden gelen toplulukların kültürel özellikleri de İmparatorluğun müziğini zenginleştiren başka bir unsurdur. Bu toplulukların

⁵ Judetz'e göre (2010) XVII. yüzyıl Osmanlı müziğinin özellikle İran etkisinden kurtulup İmparatorluğa has "saf" bir müzik kültürü haline dönüştüğü yüzyıldır. XVIII. yüzyılda ise bu özgün kültür gelişip mükemmelleşmiştir.

kültür kimliklerini koruma çabası ise zaman geçtikçe, özellikle “milliyetçilik” akımlarının da etkisiyle artmış, bu değişim yazılı müzik kaynaklarına da yansımıştır (Güray, 2012: 90).

Daha önce bahsedildiği gibi, değişim ve gelenek arasındaki ilişki adına büyük önem arz eden XVII. ve XVIII. yüzyıllar ile ilgili çeşitli disiplinlerde üretilmiş pek çok yazılı kaynak bu dönemin müzik kültürünü algılayabilmek için araştırmacılara önemli bir imkân sunmaktadır. Bu yüzyıl müziğine dair bilgi edinilebilecek eserler arasında pek çok kuram kitabı, bazı nota derlemeleri ile şair ve müzisyen tezkireleri yer almaktadır.

XVII. ve XVIII. yüzyılların müzik alanındaki ilk kaynak eseri Ali Ufkî'nin (1610-1675) *Hâzâ Mecmua-i Saz ü Söz* adlı eseridir (Öztekin, 1998; Cevher, 2003). Bu eser tüm Ortadoğu dünyasının ilk nota derlemesi olarak ayrı bir önem taşımaktadır. Bu eserin ardından büyük bestekâr ve neyzenbaşı Kutbi Nayi Osman Dede'nin (1642 ?- 1729) yazdığı *Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî* adlı yazma (Erguner, 1990; Erguner, 2013; Hariri, Akdoğu, 1991), dönemin ilk kuram kitabı olarak dikkat çekmektedir. İstanbul'da uzun yıllar yaşamış Boğdan Prensi Dimitrie Kantemir (1673-1723) tarafından kaleme alınan *Kitâbu 'İlmi'l-Mûsikî 'ala vechi'l-Hurufât*⁶ adlı eser ise hem bir kuram kitabı hem de Ali Ufkî'ninkine benzer bir nota derlemesidir. Devrin önemli neyzen ve kuramcısı Nâyî Ali Mustafa Kevserî Efendi'nin (ö. 1770) kaleme aldığı bir yazma da müzik tarihi adına önemli bir noktada durmaktadır. *Kevserî Mecmuası* olarak tanınan bu eser, Kantemiroğlu Edvarı'nın yeni nota örnekleri ve özellikle usûllere ilişkin kuramsal katkılarla yeniden yazılmış bir halidir (Judetz, 1998)⁷. Dönemin kuram anlayışının oluşmasında gayrimüslim kuramcılarının kaleme aldığı eserlerin de önemli bir payı vardır. Bu sınıflandırmaya girebilecek üç risalenin ilki 1728 yılında Ortodoks kilisesinin müzik sorumlusu Chalatzoglu (Halaçoğlu) (Judetz, Sırlı, 2000), ikincisi onun öğrencisi Marmarinos (Pappas 1997, Judetz 2010), üçüncüsü ise 1730 yılı civarında Ermeni tanbur icracısı Küçük Artin tarafından yazılmıştır (Judetz, 2002). Dönemin önemli bestekâr, icracı ve kuramcıları arasında sayılabilecek Kemani Hızır Ağa'nın (1725-1795) yazdığı *Tefhimü'l-Makamat fi Tevlid-i Nagamat* geçmiş dönemle önemli bağlantılar içeren bir kaynaktır (Daloğlu, 2013). Hayatı hakkında bilgilerin sınırlı olduğu Esseyid Mehmed Emin'in XVIII. yüzyılın başlarında kaleme aldığı düşünülen *Der Beyan-ı Kavaid-i Nağme-i Perde-i Tanbur* adlı eser ise çalgı-kuram ilişkisi üzerine ilginç bilgileri içermektedir (Daloğlu, 1993; Yılmaz, 2002). Hekimbaşı

⁶ Orijinal ismi “Kitâbu 'İlmi'l-Mûsikî 'ala vechi'l-Hurufât” olan eser Yalçın Tura tarafından günümüz alfabesine aktarılmıştır (2001). Aynı eser üzerinde Wright (1992) ve Judetz (2000) de çalışmalar yapmıştır.

⁷ Eserin Ankara Milli Kütüphane'de bulunan bir nüshası ile ilgili çalışma Mehmet Uğur Ekinci tarafından gerçekleştirilmiştir (2016).

Gevrekzade Hafız Hasan Efendi'nin (1727-1801) aynı dönemde kaleme aldığı *er-Risâletü'l-Mûsikîyye mine'd-devâ'î'r-Ruhaniyye* adlı risale ise müzikle tedaviye dair önemli bir çalışma olarak göze çarpmaktadır (Turabi, 2006).

Bu eserlere ek olarak XVII. ve XVIII. Yüzyılları kapsayan dönemde, bestelerin sözlerinin hatırlanabilmesi amacıyla kullanılan oldukça fazla güfte mecmuası da göze çarpmaktadır. Bu güfte mecmualarının güzel bir örneği Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Yazmaları Bölümü'nün 402 numaraya kayıtlı, yazarı belli olmayan eserdir (Tokdemir, 2006). Yine dönemin önemli bestekarlarından Hafız Post'un (ö. 1694) el yazısıyla kaleme aldığı hatta, dönemin başka bir önemli bestekarı Buhurizâde Mustafa İtrî Efendi'nin bazı eklemeler yaptığı (Bardakçı, 2011) güfte mecmuası da dönemin önemli eserleri arasındadır(Şardağ, 1989:22). Bunun yanında, Rüştü Şardağ'ın dikkat çektiği, bir kopyası "İzmir Milli Kütüphanesi'nde" diğer bir kopyası ise "Revan Köşkü Kitaplığı'nda" bulunan, *Mecmûatü'l Maârif* adlı eser de dönemin dikkat çeken güfte mecmuaları arasında sayılmalıdır(Şardağ, 1989: 24). Öyle ki bu mecmuada İtrî Efendi'nin, dönemin müzik zevkini yansıtmaya gücü yüksek 250 kadar eseri yer almaktadır (Şardağ, 1989: 25)

Buna ek olarak aynı döneme ait olan kuramsal eserle, nota ve güfte derlemeleri dışındaki bazı yazmalardan da müzik hayatına dair bilgiler edinmek olasıdır. Örneğin, yaklaşık bu dönemlerde yazılmış olan çok sayıdaki şairler tezkiresi (ozanlar antolojisi), içerdiği güfte ve edebî bilgiler aracılığı müzik adamlarına, özellikle de bestekârlara göndermelerde bulunmaktadır. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine ait olan Safayi ve Salim'in (Şardağ, 1989: 16) tezkireleri ve bunlara eklenebilecek Şeyhi'nin *Vakayi'ü'l fuzula* adlı eseri de bu yönleriyle önem arz etmektedir (Ergun F9: 128).

Şeyhülislâm Es'ad Efendi (1685-1753) tarafından kaleme alınmış bir müzisyenler tezkiresi olan *Atrâbü'l Asâr* ise belki de dönemin müzik dünyasına belki de en çok yoğunlaşan eserdir. (Behar, 2010). Bu eserde kendisi de müzisyen olan Es'ad Efendi, XVII.-XVIII. Yüzyılı kapsayan zaman diliminde yaşamış yüz kadar bestekâr ile ilgili değerli bilgileri aktarmaktadır.

4. SONUÇ

Yukarıdaki bölümlerde ifade edilen eserler aracılığı ile önceki sayfalarda sözel bir altyapı ile soyut bir biçimde ifade edilebilen Osmanlı müzik kültürünün XVII. yüzyıl ve XVIII. yüzyılın başlarındaki zenginliği, daha somut bir biçimde de anlatılabilmektedir. Bu yüzyılların Osmanlı

müzik geleneği açısından tayin edici önemi, söz konusu dönemlere ait eser çeşitliliği ve ayrıntı zenginliği ile ortaya çıkabilmektedir. Bu dönemi anlatabilecek simge bir isim aranırsa, pek çok müzik araştırmacısının aklına gelen ilk ismin Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi olması doğaldır. Ancak, adeta müzik geleneğimizde bir “refleks” olarak kabul gören bu görüşü ortaya çıkaran sebeplerin tartışılması ve dönemin eserlerinin analizleri aracılığıyla müzik geleneğinin XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki değişiminin daha da rahat anlaşılmasını sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Ak A.Ş. (2014), Türk Musikisi Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.

Akdoğan B. (1996). *Fethullah Şirvânî ve “MecelletunFi’l-Mûsîka” Adlı Eserinin XV. Yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Türk Din Mûsikîsi).

Akdoğan B. (2010), Türk Din Musikisi Dersleri. Ankara: Bilge Ajans/Matbaa.

Aksu, F.A. (1988), Abdülbaki Nasır Dede ve Tedkik-u Tahkik. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Arısoy, M. (1998). *Seydî'nin, El-Matla Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bardakçı M. (2011). *Pan Yayıncılık'ın 25. Kuruluş Yılı Hatırası-25 Yıla 25 Besteci, Murat Bardakçı Koleksiyonu'ndan 25 Bestekarın Elyazısı ile 25 Eser*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Başer, F. A. (2014), “Mevlevihane, Hampartzum, Kilise ve Neyzenlere Dair”. Yeni Türkiye Dergisi, s. 1-19.

Behar, C. (1987), Klasik Türk Musikisi Üzerine Denemeler, Ankara: Bağlam Yayınları. Behar C. (2010). *Şeyhülislam'ın Kitabı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cevher H. (2003) *Ali Ufkî-Hâzâ Mecmuâ-i Sâz ü Söz* (Çeviriyazım-inceleme). İzmir.

Ekinci M.U. (2010). *Kevseri Mecmuası-18. Yüzyıl Saz Müziği Külliyyatı*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Daloğlu, Y. (1993) *Yazarı Bilinmeyen Bir Musiki Risalesinde Anılan Perdeler ve Makamlar*. İzmir: Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Daloğlu Y. (2013). *Hızır Ağa ve Tefhimü'l-Makamat fi Tevlid-i Nagamat*. Ankara: T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (elektronik kitap).

Demir, A. (2010). “Sultan II. Mehmed Han'a Sunulan Anonim Musiki Risalesi (Fatih Anonimi)”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 207-232.

Ergun S.N. (1943). *Türk Musikisi Antolojisi*. İstanbul: R. Koşkun Matbaası.

Erguner S. (1990). *Kutbi Nayi Osman Dede ve Rabt-ı Ta'birât-ı Musiki*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erguner, S. (2007), Osman Dede, Nâyî, “İslam Ansiklopedisi”, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, c. 33.

Erguner S. (2013). *Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî-Nayi Osman Dede*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (elektronik kitap).

Feldman, W. (1996). *Music of the Ottoman Court: Makam, composition and the early Ottoman instrumental repertoire* (Intercultural Music Studies, Vol. 10). Germany : WWB Verlag für Wissenschaft und Bildung.

Güray C. (2012). *Bin Yılın Mirası-Makamı Var Eden Döngü: Edvar Geleneği*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Hariri F., Akdoğu O. (1991) *Nayı Osman Dede ve Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî*. İzmir.

İnalçık H. (2011). *Seçme Eserleri: III, "Has-bahçede 'ayş u tarab-Nedimler, şairler, mutribler"*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Judetz E.P. (2002) *Tanburi Küçük Artin-A Musical Treatise of the 18th Century*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Judetz E.P. (2002). *Tanburi Küçük Artin-A Musical Treatise of the 18th Century*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Judetz E.P. (2010). *Kişisel Görüşmeler*. İstanbul: 2010.

Judetz E.P.(2000). *Sources of the XVIII. Century Music*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Judetz, E.P. (1998). *Kevseri Mecmuası-XVIII. Yüzyıl Mûsikî Yazmalarından Kevserî Mecmuası Üzerine Bir İnceleme (Çev. Bülent Aksoy)*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Judetz, E.P., Sırlı, A.A. (2000). *Sources of 18th Century Music*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Judetz, E. P. (2007), *Türk Musiki Kültürünün Anlamları*, Çev. Bülent Aksoy, İstanbul: Pan Yayıncılık.

Kalender R. (1982). *XV. Yüzyılda Mûsikî Kuramı (Nazariyatı) ve Zeynü'l-Elhân Fûlmi't-Te'lif Ve'l-Evzân*. Ankara: Yayımlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi.

Kamiloğlu, R. (2007), *Ahmedoğlu Şükrullah ve Edvar-ı Musiki Adlı Eseri*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enst. Ankara: Doktora Tezi.

Kut, T. (1989), Ali Ufkî Bey, "İslam Ansiklopedisi", İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 2.

Sezikli, U. (çev.) (2014) *Nizamettin, Kırşehirli Yusuf bin, Türk Müzik Kültürünün Tarihsel Kaynakları Olarak Edvarlar: Risale-i Mûsikî*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Müdürlüğü.

Özcan, N. (1988), Abdülbâki Nâsır Dede , "İslam Ansiklopedisi", İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, c. 1.

Özcan, N. (1997), "XV.-XVI. Yüzyıllarda Türk Dünyasında Musiki", Heyet, XV. ve XVI. Asrı Türk Asrı Yapan Değerler , s. 471-499, İstanbul: İsav..

Öztekin A.Ş. (1998). *Rehber-i Mûsikî -Tanburi Cemil Bey*, Ankara: Akay Ofset.

Pappas M. (1997). *Kiltzanidis'in Kitabı*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Pekşen A. (2002). *Ladikli Muhammed Çelebi, Zeynü'l-Elhân*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı.
- Signell K. (1988) .Mozart and the mehter. Center for Turkish Music Baltimore University: *Turkish Music Quarterly* :1/1
- Şardağ R. (1989) *Mustafa İtrî Efendi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları-1110.
- Tanrıkorur, Cinuçen, Osmanlı Dönemi Türk Musikisi, Dergah, İstanbul, 2011.
- Tekin H. (1999). *Ladikli Mehmet Çelebi ve er-Risaletü'l-Fethiyye'si*. Niğde: Doktora Tezi Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.
- Tekin, D. (2003). *Yavuz Sultan Selim'e Yazılan Bir Kitâb-ı Edvar* İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokdemir H. (2006). *XVIII. Yüzyılda Yazıldığı Tahmin Edilen Bir El Yazması Mecmuadaki Dini Musiki Güfteleri*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tura Y. (2001). *Kantemiroğlu, Kitâbu 'İlmi'l-Mûsikî 'ala vechi'l-Hurufât – Mûsikîyi Harflerle Tespit ve İcra İlminin Kitabı (Tıpkıbasım-Çeviriyazı-Çeviri-Notlar)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tura Y. (2006). *Nâsır Abdülbâkî Dede "Tedkîk ü Tahkîk" İnceleme ve Gerçeği Araştırma*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Turabi A.H. (2006). *Gevrekzade Hafız Hasan Efendi ve Musiki Risalesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Uslu, R. (2003). "Fatih Devrinde Müderris Müzisyenler" Eyüpsultan Sempozyumu, s. 304-309.
- Wright, O. (1992). *Demetrius Cantemir: The Collection of Notations. Volume 1: Text*. London: School of Oriental and African Studies. (SOAS Musicology Series, v. 1).
- Yılmaz O.L. (2002). *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Varlığını Sürdüren Makamlar ve Değişim Çizgileri*. Ankara: Yayımlanmamış Doktora Tezi Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri.